

กำเนิดและพัฒนาการของการตั้งถิ่นฐาน บริเวณเขตชุมชนชาวจีนในเมืองเก่าสงขลา

Formation and Transformation of Urban Settlement in the old Chinese Community of Songkhla, Thailand

ศุภชัย ชูศรี

Supachai Chusee

บทคัดย่อ

เมืองเก่าสงขลาเป็นพื้นที่ซึ่งมีพัฒนาการในการตั้งถิ่นฐานมาจากผู้คนหลายกลุ่ม ทั้งชาวมุสลิม ชาวไทย และชาวจีนโพ้นทะเล พัฒนาการของเมืองที่มีมาอย่างต่อเนื่องส่งผลให้องค์ประกอบทางกายภาพของชุมชนถูกพัฒนาขึ้นมาตามบทบาทและหน้าที่ของเมืองบนพื้นฐานของลักษณะทางกายภาพ สังคม เศรษฐกิจ และการปกครองของแต่ละกลุ่มชาติพันธุ์ โดยบทความนี้จะมุ่งเน้นไปที่การอธิบายการตั้งถิ่นฐานของชาวจีนในยุคแรกด้วยการสร้างท่าเรือและระบบป้อมปราการตลอดจนการพัฒนาสิ่งปลูกสร้างและอาคารสาธารณะระดับเมือง รวมถึงศาสนสถาน ศูนย์กลางของแต่ละกลุ่มชน ซึ่งองค์ประกอบต่างๆ เหล่านี้ล้วนกลายเป็นตัวกำหนดโครงสร้างพื้นฐานและรูปแบบผังเมืองภายในเขตเมืองเก่าสงขลาให้มีลักษณะเฉพาะตัวขึ้นมาจากสาเหตุและปัจจัยดังที่กล่าว ซึ่งเนื้อหาของบทความจะอธิบายข้อค้นพบจากการศึกษาถึงสาเหตุและปัจจัยต่าง ๆ ที่ส่งผลต่อพัฒนาการของเมืองเก่าสงขลาที่เกิดขึ้นในแต่ละยุคสมัย โดยใช้วิธีการศึกษาข้อมูลหลักฐานทางประวัติศาสตร์ทั้งแผนที่ ภาพถ่ายเก่า รวมทั้งบันทึกเหตุการณ์สำคัญต่างๆ ร่วมกับการสำรวจพื้นที่ในภาคสนามและการสัมภาษณ์กลุ่มประชากรเป้าหมาย

คำสำคัญ: การตั้งถิ่นฐาน, ชุมชนชาวจีนโพ้นทะเล, เขตเมืองเก่าสงขลา

Abstract

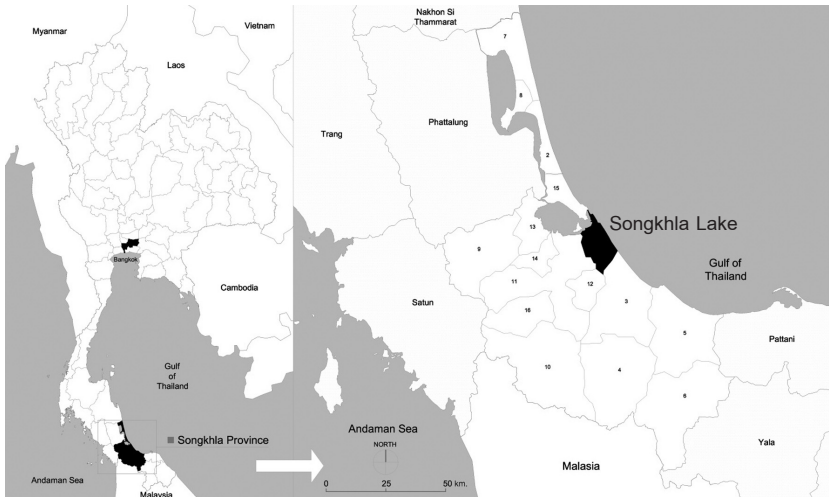
The old town of Songkhla is an area which has developed in the settlement of multiple groups, such as Muslims, Thais, and Chinese, rotating to have a role in developing the city since the 16th century. The development of the city has continued resulting in higher levels of city elements according to the role and functions of the city on the basis of physical, social, economic characteristics and governance of each ethnic group as we can see in the early settlement of the Chinese by building the port and fortress as well as the development of buildings and public buildings, including the municipal center of each religious group. These elements have become a model urban morphology and structure as well as the organization of space within the old city of Songkhla which is unique due to the aforementioned factors. The urban methodological study was used to analyze the historical evidence by using maps, old photos, as well as recorded events. The data were compared with the physical characteristics of the city by exploring the study field and interviewing the target population.

Keywords: Urban Settlement, Chinese Community, Songkhla old town

บทนำและวัตถุประสงค์ของการศึกษา

พื้นที่ภายในเขตเมืองเก่าสงขลามีพัฒนาการของการตั้งถิ่นฐานมาจากผู้คนในหลายวัฒนธรรม ทั้งชาวมุสลิม ชาวไทยพุทธ และชาวจีน ซึ่งต่างเข้ามามีบทบาททางด้านการค้าและการเมืองการปกครองต่อเมืองสงขลาตั้งแต่นิโอดิตนับตั้งแต่การก่อตั้งเมืองขึ้นเป็นครั้งแรกจนมาถึงในปัจจุบัน เมืองเก่าสงขลาได้เคลื่อนย้ายสถานที่ตั้งเมืองมาแล้ว 3 แห่ง การศึกษานี้ได้เลือกเมืองเก่าสงขลาแห่งที่ 3 (เมืองเก่าสงขลาฝั่งบ่อยาง) ซึ่งถูกพัฒนาขึ้นมาโดยชาวจีนโพ้นทะเลในช่วงประมาณปี พ.ศ. 2379

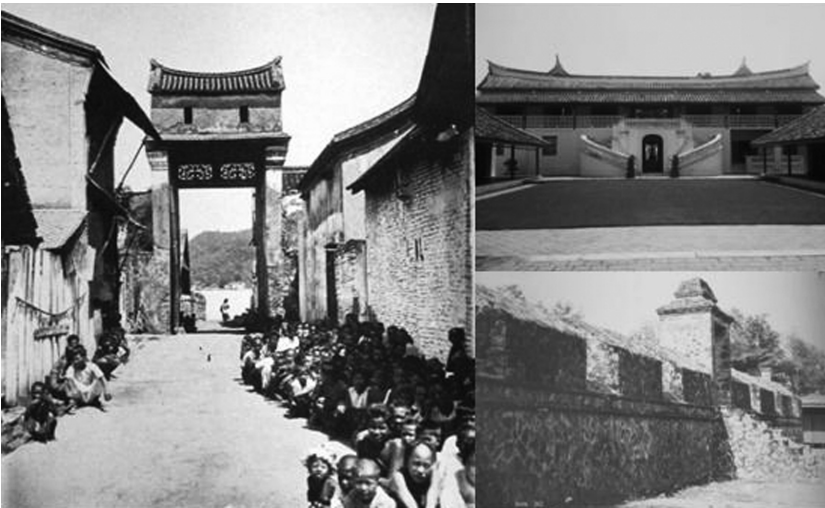
เป็นกรณีศึกษา เนื่องจากเป็นสถานที่ตั้งเมืองเก่าสงขลาแห่งสุดท้ายที่พัฒนาการจนกลายเป็นเมืองสงขลาในปัจจุบัน ด้วยลักษณะของที่ตั้งเมืองแห่งนี้ซึ่งอยู่บนปากอ่าวอันเป็นจุดเชื่อมต่อระหว่างทะเลสาบสงขลาและทะเลอ่าวไทย เมืองเก่าสงขลาในอดีตถูกพัฒนาให้เป็นเมืองท่าเรือและจุดขนส่งสินค้าทางทะเลที่สำคัญในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ซึ่งสังเกตได้จากลักษณะของการวางผังชุมชนให้ขนานกันไปกับแนวชายฝั่งทะเลสาบ และสร้างระบบป้อมปราการล้อมรอบเมืองเอาไว้ทั้ง 4 ด้าน เกิดการจัดระบบพื้นที่ใช้สอยและการจัดองค์ประกอบภายในเมือง เช่น ท่าเรือ ตลาด ศูนย์กลางเมือง รวมทั้งที่อยู่อาศัยของผู้คนซึ่งกระจายตัวอยู่ล้อมรอบบริเวณของศาสนสถานศูนย์กลางของกลุ่มชนต่าง ๆ ทั้งมัสยิด ศาลเจ้าจีน และวัดไทย

แผนที่ตั้งจังหวัดและพื้นที่ในเขตอำเภอเมืองสงขลา¹

ลักษณะของการวางผังชุมชนดังกล่าวสะท้อนพัฒนาการของเมืองที่มีมาอย่างต่อเนื่องนับตั้งแต่การเข้ามาตั้งถิ่นฐานของชาวจีนในเมืองสงขลา ประเด็นดังกล่าวยังไม่ได้ได้รับการศึกษาและกล่าวถึงอย่างกว้างขวางในด้านพัฒนาการของ

เมืองที่เกิดขึ้นในช่วงเวลาดังกล่าว งานวิจัยชิ้นนี้จึงมีวัตถุประสงค์หลักเพื่ออธิบายข้อค้นพบจากการศึกษาถึงสาเหตุและปัจจัยต่าง ๆ ที่ส่งผลต่อพัฒนาการของการสร้างองค์ประกอบระดับเมืองในเขตเมืองเก่าสงขลาที่เกิดขึ้นในแต่ละยุคสมัยจากการเข้ามาตั้งถิ่นฐานของผู้คนในหลายวัฒนธรรม โดยใช้ระเบียบวิธีการศึกษาสันฐานวิทยาเมืองด้วยการวิเคราะห์ข้อมูลหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่ค้นพบทั้งแผนที่ ภาพถ่ายเก่า รวมทั้งบันทึกเหตุการณ์สำคัญต่าง ๆ และนำข้อมูลที่ได้มาเปรียบเทียบกับลักษณะทางกายภาพของเมืองที่ยังปรากฏด้วยการสำรวจพื้นที่ในภาคสนามร่วมกับการสัมภาษณ์กลุ่มประชากรเป้าหมาย ซึ่งข้อมูลที่ได้มาทั้งหมดจะถูกนำมาประมวลผลและอธิบายถึงพัฒนาการของเมืองด้วยการสร้างแผนที่แสดงการกระจายตัวและความสัมพันธ์ระหว่างองค์ประกอบต่าง ๆ ในแต่ละช่วงเวลา ที่ส่งผลต่อพัฒนาการของการจัดองค์ประกอบระดับเมือง โดยบทความนี้จะเริ่มอธิบายตั้งแต่จากการนำเสนอความเป็นมาทางประวัติศาสตร์ของเมืองเก่าสงขลา และต่อด้วยการอภิปรายผลที่ได้จากการศึกษาดังรายละเอียดต่อไปนี้

องค์ประกอบระดับเมืองในช่วงก่อนปี พ.ศ. 2440 ทั้งกำแพง ประตูเมือง
ป้อมปราการ และสถาปัตยกรรม?

ความเป็นมาของเมืองเก่าสงขลา

ประวัติศาสตร์ความเป็นมาของเมืองท่าสงขลา นับตั้งแต่การตั้งถิ่นฐาน จนพัฒนาไปสู่การก่อตั้งเมืองสงขลาขึ้นครั้งแรกในคริสต์ศตวรรษที่ 16 จุดเริ่มต้นของเมืองสงขลาแห่งแรกเกิดขึ้นห่างไปทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือราว 4 กิโลเมตร ของที่ตั้งเมืองสงขลาในปัจจุบัน เมืองสงขลาหรือเมืองชิงโกรา³ ซึ่งอยู่ใต้การปกครองของอยุธยาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2156 ในยุคแรกของการพัฒนาบ้านเมือง โมกกุล หรือ ดาโต๊ะโมกอลล์ คือพ่อค้าพื้นเมืองชาวมุสลิมที่ปกครองเมืองสงขลาตั้งแต่ยุค การตั้งถิ่นฐาน และได้พัฒนาพื้นที่เชิงเขาใกล้ปากอ่าวทางเข้าทะเลสาบสงขลา ให้กลายเป็นท่าเรือและสถานีขนส่งสินค้า จนพัฒนาเป็นเมืองท่าและศูนย์กลาง การค้าทางทะเลที่สำคัญของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในคริสต์ศตวรรษที่ 16 ต่อมา เมืองสงขลาแยกตัวเป็นอิสระจากการปกครอง เหตุการณ์ดังกล่าวนำไปสู่การทำสงคราม เพื่อปกป้องดินแดนนี้ระหว่างเมืองสงขลา กับอาณาจักรอยุธยา จนในที่สุดเมืองสงขลา เป็นฝ่ายแพ้ไป และหลังจากที่เมืองสงขลาถูกทำลายลง ศูนย์กลางการปกครองแห่งใหม่ ถูกพัฒนาขึ้นทางทิศใต้ราว 4 กิโลเมตรของสถานที่ตั้งเมืองสงขลาแห่งแรกซึ่งถูก ทำลายลงไป ต่อมาชุมชนแห่งนี้ถูกพัฒนาขึ้นเป็นเมืองสงขลาแห่งที่ 2 และ เมื่อสงครามจบสิ้นชาวมุสลิมถูกลดบทบาทในสังคมและเมืองสงขลากลับมาอยู่ ภายใต้การปกครองของอาณาจักรอยุธยาอีกครั้ง ช่วงเวลาเมืองสงขลาแห่งที่ 2 ถูกพัฒนาขึ้นมาบนสถานที่ตั้งเมืองแห่งใหม่ซึ่งในขณะนั้นชาวจีนพื้นทะเลได้อพยพ เข้าตั้งถิ่นฐานและเริ่มเข้ามามีบทบาทในสังคมท้องถิ่นเมืองสงขลาแทนที่ชาวมุสลิม มากขึ้น ชาวจีนเหล่านี้ส่วนใหญ่เป็นชาวจีนที่อพยพมาจากมณฑลฝูเจี้ยนทางตอนใต้ ของประเทศจีน ชาวจีนคนแรกคือ เหยยง แซ่เฮา ชาวจีนมณฑลฝูเจี้ยนที่ได้รับการ แต่งตั้งให้เป็นผู้ปกครองดูแลเมืองสงขลา ในยุคนี้นักจีนได้พัฒนาเมืองสงขลา แห่งที่ 2 ในลักษณะของเมืองท่าค้าขายทางทะเลกับประเทศจีน⁴ จนกระทั่งเกิดการ ย้ายสถานที่ตั้งเมืองสงขลาขึ้นเป็นแห่งที่ 3 ซึ่งเมืองเก่าสงขลาแห่งนี้ก่อตั้งอย่างเป็นทางการในปี พ.ศ. 2385⁵

ต่อมาในอดีตพื้นที่อันเป็นสถานที่ตั้งเมืองแห่งนี้เกิดจากการตั้งถิ่นฐานของ ชาวจีนพื้นทะเลตรงริมชายฝั่งทะเลสาบสงขลา ต่อมาถูกพัฒนาจนขยายตัว

กลายเป็นเมืองท่าค้าขาย ผู้ปกครองเมืองสงขลาซึ่งสืบเชื้อสายมาจากเหยียง แซ่เฮา ได้พัฒนาพื้นที่เมืองสงขลาแห่งใหม่ในลักษณะของเมืองท่าป้อมปราการโดยการสร้างกำแพงและประตูเมือง 10 ประตู และพัฒนาระบบป้อมปราการล้อมรอบพื้นที่เมืองเพื่อป้องกันกรโจมตีจากภายนอกเมืองทั้ง 4 ด้าน มีความยาวของกำแพงเมือง 1,200 เมตร และความกว้างของกำแพง 400 เมตร ใช้เวลาก่อสร้างตั้งแต่ปี พ.ศ. 2379-2385 ซึ่งเมืองใหม่ที่สร้างขึ้นยังคงรักษาความเป็นเมืองท่าได้อย่างเดิม ต่อมาในปี พ.ศ. 2437-2439 เมืองสงขลาได้เปลี่ยนแปลงการปกครองในสมัยรัชกาลที่ 5 ทรงปฏิรูปการปกครองให้เปลี่ยนเป็นแบบมณฑลเทศาภิบาล โดยตั้งมณฑลนครศรีธรรมราชขึ้นที่เมืองสงขลา เกิดการลดบทบาทเจ้าเมืองให้เป็นผู้ว่าราชการเมือง ซึ่งถือว่าเป็นการสิ้นสุดยุคการปกครองแบบเจ้าเมือง และต่อมาประเทศไทยได้ปรับเปลี่ยนรูปแบบการปกครองอีกหลายครั้ง จนกระทั่งในปี พ.ศ. 2475⁷ รัฐบาลได้เปลี่ยนแปลงรูปแบบการปกครองโดยยกเลิกระบบเดิม และยกระดับเมืองสงขลาขึ้นเป็นจังหวัดหนึ่งของประเทศไทย

พัฒนาการของการตั้งถิ่นฐาน

เมืองเก่าสงขลาถูกสร้างขึ้นมาด้วยเงื่อนไขหลักจากการจัดระเบียบพื้นที่ของผู้คนใน 3 วัฒนธรรม โดยมีสาเหตุและปัจจัยหลักของการตั้งถิ่นฐานในระยะแรกมาจากสภาพที่ตั้งบริเวณเมืองเก่าสงขลาที่สำคัญใน 2 ประการคือ ข้อแรกด้วยลักษณะที่ตั้งเมืองซึ่งอยู่ในเขตที่ราบลุ่มทะเลสาบสงขลาอันเต็มไปด้วยทรัพยากรทางธรรมชาติที่อุดมสมบูรณ์ และกลายเป็นแหล่งดึงดูดผู้คนจากหลายกลุ่มที่เดินทางเข้ามาแสวงหาแหล่งทรัพยากรและสินค้าที่สำคัญ ผนวกกับลักษณะของที่ตั้งเมืองซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญในข้อสองซึ่งมีลักษณะเป็นอ่าวธรรมชาติเหมาะแก่การเป็นท่าเรือขนส่งสินค้าเพื่อส่งต่อไปยังเมืองท่าเมืองอื่น ๆ ปัจจัยเหล่านี้ได้ส่งผลให้ยุคการตั้งถิ่นฐานถูกพัฒนาขึ้นมาโดยชาวมุสลิมที่เป็นพ่อค้าได้พัฒนาชุมชนท่าเรือในบริเวณเมืองสงขลาขึ้นเป็นครั้งแรก จากการติดต่อค้าขายกับชาวต่างชาติที่เข้ามาจับซื้อสินค้าเพื่อส่งต่อไปยังแหล่งรับซื้อในเมืองท่าอื่น ๆ

อันเป็นผลมาจากการขยายตัวของการค้าจากการล่าอาณานิคมจากชาติตะวันตก ในแถบกลุ่มประเทศเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เมืองท่าสงขลาแห่งแรกจึงเป็นเหมือนชุมทางของการกระจายสินค้าที่สำคัญของประเทศอาณานิคมตะวันตกที่ต้องการกระจายสินค้าไปสู่แหล่งเมืองท่าต่าง ๆ ที่อยู่ใต้อาณานิคมเพื่อส่งไปขายยังศูนย์กลางการปกครองของตน

เส้นทางกรเข้ามาตั้งถิ่นฐานของชาวจีน^๖

เมืองสงขลาแห่งแรกจึงสะท้อนความเป็นเมืองท่าที่ต้องป้องกันทรัพยากรที่สำคัญบนแหล่งที่ตั้งจากการโจมตีภายนอก ส่งผลให้เกิดการสร้างเมืองในลักษณะของเมืองท่าที่มีป้อมปราการล้อมรอบขอบเขตเมืองทั้งสี่ด้าน พัฒนาการขององค์ประกอบระดับเมืองส่วนใหญ่เกิดขึ้นภายใต้วัตถุประสงค์ของการป้องกันการโจมตีเมืองเป็นหลัก จนกระทั่งเมืองแห่งนี้ล่มสลายลงจากการทำสงครามในช่วงปลายปี พ.ศ. 2223 ต่อมาพัฒนาการของการจัดองค์ประกอบระดับเมืองในช่วงของการก่อตั้งเมืองสงขลาแห่งที่ 2 กลับไม่ได้ถูกพัฒนาสืบเนื่องมาจากชาวมุสลิมซึ่งเป็นประชากรที่เข้ามามีบทบาทหลักในพื้นที่ช่วงระยะแรกของการสถาปนาเมืองท่าสงขลา แต่กลับเป็นชาวจีนที่เดินทางเข้ามาทำการค้าจนพัฒนาสถานะของตนเข้าสู่บทบาททางด้านการเมืองการปกครองในช่วงต่อมาจนได้รับแต่งตั้งให้เป็นผู้ปกครองเมืองสงขลาในระยะที่ 2 หลังจากที่ชาวมุสลิมได้ถูกลดบทบาทลงในสังคมท้องถิ่นเมืองสงขลาแล้ว

การเข้ามาของคนจีนโพ้นทะเล

การเข้ามาของชาวจีนในระยะต่อมาเป็นปัจจัยสำคัญของการพัฒนาเมืองเก่าสงขลาแห่งที่ 3 ที่จะเกิดขึ้นมาในอนาคต เนื่องจากสภาพทางเศรษฐกิจของเมืองท่าต่าง ๆ ในแถบชายฝั่งทะเลด้านตะวันออกของอ่าวไทยล้นเกิดขึ้นและพัฒนาอย่างต่อเนื่องโดยมีชาวจีนซึ่งเดินทางเข้ามาค้าขายในพื้นที่เป็นกลไกสำคัญในการจัดหาสินค้าที่มีอยู่ในเขตที่ตั้งเมืองอันอุดมสมบูรณ์ เพื่อจัดส่งไปทางเรือสำเภา และเดินทางไปขายสินค้าที่มีอยู่นี้กับแหล่งเมืองท่าทางตอนใต้ของประเทศจีน ซึ่งการสัญจรไปมาระหว่างเมืองท่าสงขลาและเมืองท่าที่รับซื้อสินค้าของจีนที่เกิดขึ้นจากการแลกเปลี่ยนซื้อขายสินค้าในแต่ละครั้งได้นำพากลุ่มชาวจีนฮกเกี้ยนที่ต้องการเดินทางเข้ามาหาแหล่งงานในเมืองท่าที่ชาวจีนกลุ่มภาษาเดียวกันได้เดินทางเข้ามาอาศัยอยู่ก่อนหน้าด้วยเช่นกัน ชาวจีนกลุ่มนี้ที่เดินทางเข้ามาบางส่วนได้เดินทางเข้ามาลงหลักปักฐานในบริเวณเมืองเก่าสงขลาแห่งที่ 2 ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2318 อันถือเป็นช่วงที่ชาวจีนเริ่มเดินทางเข้ามาตั้งถิ่นฐานในเขตเมืองสงขลาเป็นจำนวนเพิ่มมากขึ้นมาอย่างต่อเนื่อง

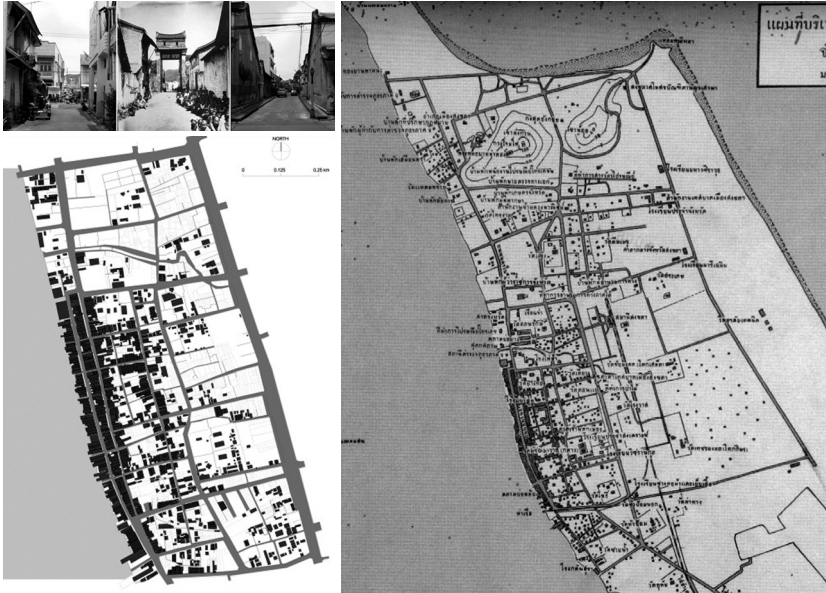
เมื่อกลุ่มชาวจีนฮกเกี้ยนได้กลายเป็นผู้ที่มิบทยาหลักอยู่ในพื้นที่ภายใต้การสนับสนุนของศูนย์อำนาจในส่วนกลางที่ต้องการให้ชาวจีนเหล่านี้เป็นกลไกสำคัญต่อการพัฒนาเมืองท่าสงขลาให้กลายเป็นฐานอำนาจในส่วนท้องถิ่นเพื่อการควบคุมดูแลเมืองต่าง ๆ ที่อยู่รายล้อมศูนย์กลางการปกครองในแถบคาบสมุทรภาคใต้จากความสามารถของชาวจีนทางการค้า แต่การเติบโตของเมืองสงขลาในยุคที่ 2 นี้กลับไม่ได้รับการพัฒนาให้มีลักษณะของเมืองท่าป้อมปราการที่แข็งแกร่งเหมือนอย่างเมืองสงขลาในแห่งแรก แต่กลับเป็นชุมชนเล็ก ๆ ที่ก่อตัวขึ้นบนที่ราบริมชายฝั่งทะเลในลักษณะของสังคมหมู่บ้านที่กระจายตัวไปตามริมชายฝั่งอย่างอิสระ มีเพียงการสร้างวัดเป็นศูนย์กลางของชุมชนเพียงไม่กี่แห่งบนพื้นที่ตั้ง

พัฒนาการของเมืองสงขลาแห่งต่อมาที่เกิดขึ้นในลักษณะของชุมชนขนาดเล็กนี้เองได้กลายเป็นปัจจัยสำคัญที่ส่งผลให้เกิดการสร้างเมืองสงขลาขึ้นมาใหม่อีกแห่งหนึ่งในช่วงปี พ.ศ. 2379 ซึ่งภายหลังถูกพัฒนาให้เป็นกลายเป็นเมืองเก่าสงขลาแห่งที่ 3 และแม้ว่าบทบาทสำคัญของการปกครองเมืองสงขลาจะตกอยู่ในอำนาจของชาวจีนที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานอยู่ตั้งแต่เมืองเก่าสงขลาแห่งที่ 2 แต่ในช่วงยุคแรกของการตั้งถิ่นฐานบนสถานที่ตั้งเมืองแห่งใหม่นี้ได้มีชาวไทยพุทธซึ่งตั้งรกรากมาก่อนหน้าที่ชาวจีนจะเดินทางเข้ามาถึง เมืองเก่าสงขลาฝั่งบ่อทรายในระยะแรกจึงถูกพัฒนาขึ้นในลักษณะของสังคมแบบชุมชนหมู่บ้านกระจายตัวไปบนบริเวณพื้นที่ตอนในของสถานที่ตั้งเมือง โดยมีวัดซึ่งทำหน้าที่เป็นศูนย์กลางของชุมชนหมู่บ้านต่าง ๆ ที่รายล้อมอยู่บริเวณรอบ ๆ ศาสนสถานเหล่านี้ ในขณะที่ชาวจีนยังคงตั้งถิ่นฐานอยู่อีกฝั่งหนึ่งของเมือง (เมืองสงขลาฝั่งแหลมสน) ได้ปรากฏชุมชนชาวจีนเริ่มก่อตัวขึ้นบ้างในยุคนี้แต่ยังคงไม่มีบทบาทมากนักเนื่องจากยังเป็นกลุ่มชุมชนเล็ก ๆ ที่เพิ่งเริ่มเข้ามาตั้งถิ่นฐานทำการประมงอยู่บริเวณริมชายฝั่งทะเลสาบ แต่ในยุคต่อมาเมื่อชาวจีนเริ่มอพยพเข้ามาเรื่อยๆ และเริ่มมีบทบาทในเมืองสงขลาจากการค้าที่ขยายตัวเพิ่มมากขึ้น ชาวจีนได้เริ่มพัฒนาเมืองด้วยการวางระบบป้อมปราการล้อมรอบชุมชนต่าง ๆ เอาไว้ทั้งกลุ่มชุมชนชาวไทยพุทธที่อาศัยอยู่ก่อนหน้า และชุมชนชาวจีนที่เริ่มเข้ามาตั้งถิ่นฐานอยู่ในพื้นที่ ต่อด้วยชาวมุสลิมที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานอยู่ที่หลังสุด

พัฒนาการในช่วงที่ชาวจีนเข้ามาพัฒนาพื้นที่ส่งผลให้เกิดการสร้างศูนย์กลางเมืองและการจัดระเบียบพื้นที่ภายในขอบเขตกำแพงเมืองขึ้น ตลาดและที่อยู่อาศัยของเจ้าเมืองสงขลา หรือกลุ่มผู้มีอำนาจการเมืองการปกครองในระบบเหมามาเมืองของกลุ่มสายตระกูล ณ สงขลา ที่ถูกสร้างขึ้นทางทิศเหนือของชุมชนชาวจีนบริเวณริมชายฝั่งทะเลสาบทางด้านทิศตะวันตกของเมือง ซึ่งเริ่มพัฒนาชุมชนด้วยการสร้างถนนสายแรกเป็นทางสัญจรหลักของเมือง ยาวขนานไปตามแนวชายฝั่งทะเลสาบ ซึ่งมีลักษณะเป็นท่าเรือเทียบท่าขนส่งสินค้า ถนนสายนี้เชื่อมต่อกับพื้นที่ตลาดของเมืองในทางทิศเหนือและเชื่อมต่อกับชุมชนมุสลิมในทางทิศใต้ของเมือง ดิถีดาว ซึ่งเป็นที่อยู่อาศัยหลักของชาวจีนเกิดขึ้นและขยายตัวขนานไปตามทิศทางของถนนสายนี้

เมื่อชาวจีนอพยพเข้ามาในเมืองสงขลาเพิ่มมากขึ้นตั้งแต่ปี พ.ศ. 2379 จนกระทั่งสร้างเมืองเสร็จในปี พ.ศ. 2385 พัฒนาการของเมืองในช่วงนี้จึงขยายตัวเปลี่ยนทิศทางไปตามถนนสายรองซึ่งถูกสร้างขึ้นให้ตั้งฉากกับถนนสายหลักที่ยาวขนานไปตามริมชายฝั่งทะเลสาบ เพื่อรองรับการขยายตัวของเมืองไปทางทิศตะวันออก ซึ่งเป็นที่ตั้งของชุมชนชาวไทย ส่งผลให้เกิดระเบียบพื้นที่ว่างของเมืองจากการจัดระบบโครงข่ายทางสัญจรเป็นแบบกริดตารางในรูปทรงสี่เหลี่ยมผืนผ้า อันเป็นผลมาจากการกำหนดรูปแบบแผนผังเมืองด้วยการวางระบบป้อมปราการตามแนวขอบเขตของกำแพง และประตูเมืองที่ถูกพัฒนามาพร้อม ๆ กันกับการตั้งถิ่นฐานของชาวจีนตั้งแต่ในอดีต โดยมีองค์ประกอบของโครงข่ายถนนที่สร้างขึ้นตามพัฒนาการของเมืองในช่วงดังกล่าวเป็นตัวแบ่งอาณาเขตพื้นที่ของแต่ละชุมชน

หลังจากการสร้างเมืองเสร็จสิ้นลง เมืองสงขลาได้กลายเป็นเมืองท่าที่มีระบบป้อมปราการเป็นส่วนประกอบหลักขององค์ประกอบเมือง ช่วงระยะเวลานี้ถือเป็นยุคเฟื่องฟูของการสร้างองค์ประกอบระดับเมือง อันเป็นผลมาจากการจัดสภาพแวดล้อมบนพื้นที่ตามลักษณะการตั้งถิ่นฐานของแต่ละกลุ่มชาติพันธุ์ ซึ่งทำหน้าที่แตกต่างกันตามบทบาททางสังคม เศรษฐกิจและการเมืองการปกครอง โดยมี

รูปภาพและแผนที่แสดงการกระจายตัวของชุมชนต่างๆ ในเขตเมืองเก่า⁹

ชาวจีนเป็นผู้มีบทบาทหลักในการเป็นกลไกสำคัญต่อการควบคุมดูแลกลุ่มชนต่างๆ ที่อาศัยอยู่ภายในขอบเขตกำแพงเมือง สภาพแวดล้อมของเมืองท่าสงขลาในยุคนี้ค่อนข้างมีความใกล้เคียงกับเมืองสงขลาในแห่งแรก ซึ่งสะท้อนความเป็นเมืองท่าป้อมปราการที่ป้องกันการโจมตีจากภายนอกและการรักษาทรัพยากรของเมืองที่มีอยู่ภายใน ด้วยการสร้างแนวขอบเขตเมืองล้อมรอบชุมชนเอาไว้บริเวณเขตเมืองชั้นในทั้งสี่ด้าน และสร้างป้อมปราการซึ่งมีลักษณะเป็นป้อมปืนใหญ่บนบริเวณปากอ่าวทะเลสาบเพื่อรักษาขอบเขตเมืองชั้นนอก การพัฒนาเมืองสงขลาในยุคนี้ยังคงเกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องเรื่อยมาพร้อมๆ กับการขยายตัวทางการค้ากับแหล่งเมืองท่าต่างๆ ในแถบเอเชียโดยมีประเทศจีนเป็นคู่ค้าหลักที่สำคัญ

ภาพถ่ายกำแพงเมืองสงขลาด้านทิศตะวันตกในช่วงการรื้อถอนกำแพงเมือง¹⁰

การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและการเมืองการปกครอง กับการรื้อถอนองค์ประกอบทางกายภาพของชุมชน

เมื่อศูนย์กลางอำนาจในส่วนกลางเริ่มมีนโยบายในการเปลี่ยนแปลงการปกครองของเมืองท่าต่างๆ ในแถบคาบสมุทรมลายูได้ในช่วงสมัยของรัชกาลที่ 5 ตามแนวทางการพัฒนาเมืองในแบบอย่างประเทศแถบตะวันตกด้วยการรวมศูนย์อำนาจเข้ามาไว้ที่ส่วนกลาง และลดบทบาทของผู้นำชาวจีนลงด้วยการรวมกลุ่มเมืองท่าต่างๆ มาเป็นหนึ่งเขตการปกครองในระบบมณฑล โดยช่วงระยะเวลาดังกล่าวอยู่ในระหว่างปี พ.ศ. 2433-2472 ซึ่งเป็นยุคการเปลี่ยนแปลงการปกครองมาเป็นแบบมณฑลเทศาภิบาล ด้วยการส่งข้าราชการจากส่วนกลางลงมาบริหารจัดการเมืองแทนที่ชาวจีนซึ่งมีบทบาทหลักอยู่ตั้งแต่เริ่มก่อตั้งเมืองในยุคแรก รูปแบบการปกครองเมืองในแบบมณฑลเทศาภิบาลได้รวมเอาเมืองพัทลุง เมืองสงขลา

และเมืองนครศรีธรรมราชเข้าด้วยกัน และตั้งศูนย์บัญชาการอยู่ที่เมืองสงขลา การเปลี่ยนแปลงบทบาททางด้านการปกครองในช่วงดังกล่าวส่งผลให้เมืองสงขลา กลายเป็นศูนย์กลางการปกครองเมืองต่าง ๆ ในบริเวณภาคใต้ตอนล่างฝั่งตะวันออก โดยการพัฒนาเส้นทางสัญจรด้วยการตัดถนนสายต่าง ๆ เพื่อเชื่อมต่อการเดินทาง ระหว่างเมืองสงขลาและเมืองที่ตั้งอยู่ใกล้เคียง การเปลี่ยนรูปแบบของการปกครอง เมืองในยุคนี้ส่งผลให้เกิดการรื้อถอนองค์ประกอบของเมืองขึ้นอย่างต่อเนื่องจาก แนวทางการพัฒนาเมืองตามแบบอย่างสมัยใหม่ในช่วงสมัยรัชกาลที่ 5 กำแพงเมือง ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของระบบป้อมปราการจึงถูกทำลายลงเรื่อยมาอย่างต่อเนื่องเพื่อ ขยายขอบเขตเมือง องค์ประกอบของสัณฐานเมืองที่เคยถูกยึดโยงกันเป็นโครงสร้าง ของผังเมืองจึงเริ่มเปลี่ยนแปลงไป ส่วนระบบป้อมปราการที่เคยล้อมรอบชุมชน ต่าง ๆ เอาไว้ภายในถูกแทนที่ด้วยระบบถนนทางสัญจรใหม่ของเมือง แนวกำแพงเมือง ส่วนใหญ่จึงถูกรื้อถอนลงมาจากสภาพมาเป็นถนน พัฒนาการของเมือง เริ่มขยายตัวออกไปนอกบริเวณพื้นที่ขอบเขตของกำแพงเมืองด้วยการตัดถนน สัญจรขึ้นหลายแห่งเพื่อเชื่อมเส้นทางการค้าในยุคขนส่งทางรถ การพัฒนาเมือง สงขลาจากการรื้อถอนองค์ประกอบระดับเมืองลงในช่วงนี้ได้ทำลายคุณลักษณะ ของเมืองสงขลาในลักษณะของเมืองท่าป้อมปราการที่กำเนิดขึ้นมาจากสภาพทาง ลักษณะกายภาพ สังคมเศรษฐกิจ และการเมืองการปกครอง โดยมีชาวจีนเป็น ผู้พัฒนาขึ้นมาให้เปลี่ยนสภาพลงไปยังสิ้นเชิง

การเปลี่ยนแปลงขององค์ประกอบระดับเมืองตั้งแต่ช่วงนี้เริ่มส่งผลให้เมืองเก่า สงขลามีการเปลี่ยนแปลงของสภาพแวดล้อมของเมืองจากแนวทางการพัฒนาเมือง เป็นศูนย์กลางราชการ ด้วยการขยายตัวของเมืองไปในทางทิศเหนือจากการสร้าง อาคารราชการต่าง ๆ เพื่อใช้ในการบริหารจัดการเมืองในยุคมณฑลเทศาภิบาลภาคใต้ โดยการเปลี่ยนสภาพอาคารที่อยู่อาศัยของชนชั้นผู้ปกครองเมืองมาเป็นอาคาร ทางราชการ และการพัฒนาระบบสาธารณูปการ และสาธารณูปโภคของเมืองขึ้นมา อย่างต่อเนื่องตามสภาพทางเศรษฐกิจและสังคมที่เข้าสู่ความเป็นเมืองสมัยใหม่ สอดรับกับการขยายตัวทางการค้ากับแหล่งเมืองท่าที่อยู่ในบริเวณใกล้เคียงที่ไปมา หาสู่กันได้อย่างสะดวกมากยิ่งขึ้น เมื่อเกิดการพัฒนาระบบเส้นทางเดินเรือคาบสมุทรมุท ด้วยเรือโดยสารจักรกลทำให้การขนส่งสินค้าทั้งทางบกและทางทะเลเป็นไปอย่าง

รวดเร็ว ปัจจัยดังกล่าวเริ่มส่งผลให้เมืองสงขลาเริ่มขยายความสัมพันธ์ทางการค้ากับกลุ่มเมืองทำในบริเวณใกล้เคียง เช่น เมืองป็นัง และสิงคโปร์ แทนที่ประเทศจีน ซึ่งเคยเป็นคู่ค้าหลักตั้งแต่ในช่วงต้นของการพัฒนาเมือง ซึ่งถูกลดความสัมพันธ์ทางการค้าลงพร้อม ๆ กับการลดบทบาทของเจ้าเมืองชาวจีนในเมืองสงขลาโดยศูนย์กลางอำนาจจากส่วนกลาง การเจริญเติบโตของเมืองสงขลาในอดีตที่มีศูนย์กลางของการขยายตัวในบริเวณชายฝั่งทะเลทางด้านทิศตะวันตก กลับกลายเป็นศูนย์กลางการขยายตัวไปทางทิศตะวันออกบนพื้นที่ตอนกลางของเมืองแทน ด้วยการเข้ามาของกลุ่มชาวจีนกลุ่มภาษาอื่น ๆ ที่เดินทางเข้ามาหาแหล่งงานเป็นระยะที่ 2 หลังจากที่ชาวจีนกลุ่มแรกเริ่มลงหลักปักฐานแล้ว

ชุมชนที่เกิดขึ้นในช่วงนี้คือ บริเวณบ้านหลักเมืองซึ่งตั้งอยู่ใกล้กับตำแหน่งของศาลเจ้าพ่อหลักเมืองในปัจจุบัน การเข้ามาของกลุ่มคนจีนที่เพิ่มมากขึ้น ผสมกับการปรับรูปแบบการปกครองในช่วงปลายของการปกครองเมืองแบบมณฑลเทศาภิบาลมาเป็นแบบการรวมกลุ่มเมืองต่าง ๆ เป็นภาคปักษ์ใต้ ได้ส่งผลให้เกิดการจัดตั้งสุขาภิบาลเมืองสงขลาขึ้นมา โดยการรวมกลุ่มหมู่บ้านต่าง ๆ ที่กระจายตัวอยู่บริเวณในเขตกำแพงเมืองเก่ามาเป็นสุขาภิบาลตำบลลาดขึ้น ส่งผลให้ระยะนี้สภาพแวดล้อมของเมืองเก่าสงขลาหนาแน่นไปด้วยผู้คนที่หลากหลายซึ่งเดินทางเข้ามาด้วยเรือสินค้าจากการพัฒนาระบบขนส่งที่ทันสมัย เพื่อมาทำการค้าขายและอยู่อาศัยในบริเวณเมืองเก่าสงขลา การเปลี่ยนแปลงสภาพของเมืองยังคงเกิดขึ้นมาอย่างต่อเนื่อง จนกระทั่งเมื่อมีการพัฒนาเส้นทางรถไฟสายใต้มาสู่เมืองสงขลา เป็นช่วงที่องค์ประกอบของแนวกำแพงเมืองถูกทำลายลงไปจนเกือบหมดสิ้นจากการพัฒนาระบบขนส่งทางรถไฟให้เชื่อมต่อกับท่าเรือซึ่งถูกพัฒนาขึ้นบนพื้นที่ทางตอนใต้ของเมือง ซึ่งในยุคนี้อาจเกิดการขยายตัวทางด้านกรขนส่งสินค้าที่เชื่อมโยงกันในหลายรูปแบบตั้งแต่ระบบการคมนาคมทางเรือมาสู่อากาศ เมืองสงขลาในช่วงนี้จึงถูกพัฒนาให้มีลักษณะเป็นชุมทางของการขนส่งสินค้าให้กระจายไปยังเมืองต่าง ๆ ในภาคใต้ ศักยภาพดังกล่าวสะท้อนลักษณะของที่ตั้งเมืองที่พัฒนาการมาจากจุดขนส่งสินค้าที่สำคัญของผู้คนมาตั้งแต่ในอดีต

เมื่อรถไฟมาถึงเมืองสงขลาได้ส่งผลให้บริเวณด้านทิศตะวันออกของแนวกำแพงเมืองกลายเป็นแหล่งชุมชนที่ขยายตัวขึ้นมาตามแนวเส้นทางรถไฟ พื้นที่ภายในเขตกำแพงเมืองกลายเป็นแหล่งที่อยู่อาศัยที่หนาแน่นขึ้นและขยายตัวออกไปทุกทิศทาง โดยเฉพาะในบริเวณทางด้านเหนือซึ่งเคยเป็นที่อยู่อาศัยของชนชั้นปกครองเมือง ได้กลายสภาพมาเป็นตลาดแลกเปลี่ยนสินค้าขนาดใหญ่ และชุมทางท่าเรือขนส่งระหว่างเมืองสงขลา กับชุมชนต่าง ๆ ที่อยู่รายรอบทะเลสาบ ส่วนพื้นที่ทางด้านตะวันออกซึ่งมีลักษณะเป็นที่ราบโล่งได้กลายมาเป็นสถานที่ราชการ เช่น โรงพยาบาล โรงเรียน และย่านการค้าที่กระจายตัวไปตามแนวถนนที่ขนานไปกับทางรถไฟซึ่งถูกสร้างบนฐานของกำแพงเมืองที่ถูกรื้อถอนลงตั้งแต่วันที่ พ.ศ. 2461 ส่วนพื้นที่ทางด้านใต้ของเมืองได้ขยายตัวข้ามแนวเส้นทางรถไฟที่วิ่งเชื่อมต่อกับท่าเรือริมชายฝั่งด้านทิศตะวันตกไปตามแนวถนนนครนอก ซึ่งเป็นแนวกำแพงเมืองที่ถูกรื้อถอนลงมาจนกลายสภาพมาเป็นถนนเชื่อมต่อกับเส้นทางรถไฟที่ถูกสร้างขึ้นมาเลียบริมชายฝั่งทะเลในช่วงก่อนปี พ.ศ. 2478

แนวทางการพัฒนาเมืองสงขลาที่ยึดเอาศักยภาพของลักษณะที่ตั้งเมืองมาเป็นปัจจัยสำคัญต่อการผลักดันระบบเศรษฐกิจของเมืองดังที่กล่าว ได้ส่งผลให้เมืองสงขลาเกิดความเสื่อมโทรมของสภาพแวดล้อมเมืองขึ้นอย่างต่อเนื่องในยุคต่อมาจากการพัฒนาเศรษฐกิจในระดับภูมิภาค ด้วยการมีนโยบายการก่อสร้างท่าเรือน้ำลึก ซึ่งส่งผลต่อการขยายตัวของอุตสาหกรรมการประมงชายฝั่งด้วยการสร้างท่าเทียบเรือประมงบริเวณด้านทิศตะวันตกของเมืองเก่าสงขลา การพัฒนาอุตสาหกรรมการประมงจากการสร้างท่าเรือโดยการตัดแปลงและปรับเปลี่ยนอาคารเรือนแถวซึ่งเป็นองค์ประกอบเมืองในยุคตั้งถิ่นฐานค่อย ๆ เสื่อมสภาพลงไปในปัจจุบัน การเปลี่ยนแปลงของสภาพแวดล้อมในบริเวณเมืองเก่าสงขลาในยุคนี้ได้ส่งผลให้อาณาบริเวณของเมืองเก่าสงขลาที่แต่เดิมเคยมีพื้นที่ครอบคลุมชุมชนต่าง ๆ เริ่มเลือนรางลง ทั้งจากการรื้อถอน และการเปลี่ยนสภาพอาคารเก่าไปใช้งานอย่างผิดวัตถุประสงค์ การเปลี่ยนแปลงของกายภาพเมืองสงขลา ยังคงเกิดขึ้นเรื่อยมาจนกระทั่งในปัจจุบัน สภาพแวดล้อมของเมืองในยุคนี้ได้สะท้อนพัฒนาการของเมืองที่กำลังเกิดขึ้นมาจากสภาพของที่ตั้งเมืองที่เต็มไปด้วยแหล่งทรัพยากรที่สำคัญและส่งผลให้ผู้คนต่าง ๆ เดินทางเข้ามาตั้งถิ่นฐานและพัฒนาเมืองขึ้นมาในแต่ละยุคสมัย

และศักยภาพของเมืองในข้อเดียวกันนี้เองที่ได้กลายเป็นปัจจัยที่ทำให้เมืองสงขลา เริ่มกลายสภาพจากความเป็นเมืองเก่าที่พัฒนาการมาจากเมืองท่าที่มีระบบ ป้อมปราการเป็นส่วนประกอบหลักของเมือง จนกลายมาเป็นเมืองสมัยใหม่ที่ยัง พอปรากฏองค์ประกอบและร่องรอยของความเป็นเมืองเก่าให้เห็นอยู่บ้างในปัจจุบัน

ข้อเสนอแนะแนวทางการอนุรักษ์และพัฒนา

การอนุรักษ์และพัฒนาเมืองเก่าสงขลาได้กลายเป็นประเด็นสำคัญที่ถูกหยิบยกมากล่าวถึงอยู่บ่อยครั้งในช่วงปีที่ผ่านมา ไม่ว่าจะเป็นในวงการศึกษาการด้านต่าง ๆ ทั้งการศึกษาด้านประวัติศาสตร์และโบราณคดีที่ถือเป็นจุดแรกเริ่มของการให้ความสำคัญกับการศึกษาความเป็นมาของเมืองเก่าสงขลา และในช่วงระยะหลัง ที่การให้ความสำคัญกับเมืองนี้ได้ขยายไปสู่วงการศึกษาการด้านอื่น ๆ ไม่ว่าจะเป็นทางด้านสถาปัตยกรรมและเมือง หรือแม้กระทั่งด้านการท่องเที่ยวซึ่งเป็นกระแสแนวทางการศึกษาที่มาพร้อมกับการอนุรักษ์และพัฒนาชุมชนไปพร้อม ๆ กัน ได้กลายเป็นประเด็นสำคัญที่ถูกกล่าวถึงอย่างกว้างขวางในช่วงเวลานี้ แต่หากพิจารณาจากสภาพเมืองเก่าสงขลาที่ปรากฏอยู่ในปัจจุบันกลับพบว่า แนวทางการพัฒนาเมืองเก่าสงขลายังอยู่ในช่วงของการให้ความสำคัญกับการพัฒนาทางด้านการท่องเที่ยวบนพื้นฐานของโครงสร้างเมืองที่กำลังเสื่อมโทรมลง โดยขาดการวางแผนเพื่อพัฒนาและฟื้นฟูองค์ประกอบทางกายภาพที่สำคัญระดับเมือง อย่างเป็นรูปธรรม เนื่องจากการเปลี่ยนแปลงของสภาพสิ่งแวดล้อมในเขตเมืองเก่า จากแนวทางการพัฒนาเมืองในแต่ละยุคสมัยที่ผ่านมา รวมทั้งการขาดการวางแผนเพื่อการอนุรักษ์และพัฒนาเมืองเก่าในอนาคตอีกด้วยเช่นกัน

แนวทางการวางแผนที่เป็นประโยชน์ต่อการพัฒนาปรับปรุงสภาพแวดล้อม และองค์ประกอบทางกายภาพของเมืองให้สัมพันธ์กับการจัดองค์ประกอบระดับเมืองในเขตเมืองเก่าสงขลาที่เคยมีมาในอดีต ไม่ควรให้ความสำคัญแค่ องค์ประกอบใดองค์ประกอบหนึ่งของเมืองเพียงอย่างเดียว แต่ควรให้ความสำคัญ ต่อลักษณะทางกายภาพโดยรวมทั้งหมดที่เกิดขึ้นมาจากพัฒนาการของเมือง

ในแต่ละยุคสมัย ประเด็นสำคัญอันดับแรกคือ การรักษาระบบโครงสร้างของ
 สันฐานเมืองให้ยังคงอยู่ ซึ่งแม้ว่าในอดีตที่อาณาบริเวณของเมืองเก่าสงขลา
 จะกว้างขวางครอบคลุมพื้นที่ราบส่วนใหญ่ทางด้านทิศตะวันตกของเมือง แต่เมื่อ
 แนวกำแพงและป้อมปราการถูกทำลายลงส่งผลให้ขอบเขตเมืองเก่าที่เคยมีมา
 ได้กลายสภาพไปเป็นถนนทางสัญจรสมัยใหม่จนเกือบหมดสิ้น ในขั้นต้นจึงควรสร้าง
 แนวทางในการรักษาองค์ประกอบที่เป็นสันฐานเมืองซึ่งยังคงเหลืออยู่ โดยเริ่มจาก
 การรักษาแนวถนนซึ่งเคยเป็นที่ตั้งของกำแพงเมืองและป้อมปราการ รวมทั้ง
 แนวกำแพงเมืองที่เหลืออยู่ทั้งสองด้าน คือบริเวณแนวถนนจะนะ และแนวถนน
 นครนอกที่ยังคงทรวดทิวและขาดการเข้าไปจัดการดูแลรักษาเป็นอันดับต้น
 แนวทางการฟื้นฟูองค์ประกอบระดับเมืองในประเด็นแรกควรอยู่ในความรับผิดชอบ
 ของหน่วยงานในภาครัฐ ไม่ว่าจะเป็นสำนักศิลปากรที่ 13 และกรมธนารักษ์
 ซึ่งเป็นผู้ดูแลงานโบราณคดี และที่ราชพัสดุในบริเวณขอบเขตที่ดินซึ่งเคยเป็นที่ตั้ง
 ของแนวกำแพงเมืองและป้อมปราการ และแม้ว่าในปัจจุบันเมืองเก่าสงขลาจะเป็น
 หนึ่งในสิบเมืองที่ถูกประกาศให้เป็นเมืองเก่าที่สำคัญ และมีการกำหนดขอบเขต
 เมืองเก่าสงขลาจากคณะกรรมการอนุรักษ์และพัฒนากรุงรัตนโกสินทร์และ
 เมืองเก่าแล้ว ซึ่งขอบเขตดังกล่าวยังเป็นเขตเมืองเก่าที่กว้างขวางมากจนเกินไปและ
 ไม่สัมพันธ์กับขอบเขตสันฐานเดิมของเมืองเก่าสงขลาที่ถูกกำหนดด้วยแนวกำแพง
 และป้อมปราการที่ถูกพัฒนาขึ้นมาในช่วงปี พ.ศ. 2379-2385 ทำให้การระบ
 องค์ประกอบที่จะทำการรักษาและฟื้นฟูค่อนข้างเป็นไปได้ยากและไม่สอดคล้องกับ
 วัตถุประสงค์ของการอนุรักษ์และพัฒนาให้ตรงกับปัญหาที่เกิดจากการเปลี่ยนแปลง
 ของสภาพแวดล้อมเมืองเก่าเท่าที่ควร ดังนั้นขอบเขตของเมืองเก่าสงขลาจึงควรมี
 การแบ่งระดับความสำคัญของการเข้าไปวางแผนเพื่อฟื้นฟูเมืองอย่างเป็นระบบ
 เช่น การกำหนดขอบเขตของชุมชนเก่าที่อยู่ภายในเขตกำแพงเมืองให้เป็นศูนย์กลาง
 ของพื้นที่สำคัญซึ่งแสดงลักษณะของการตั้งถิ่นฐานที่ยังปรากฏ และสมควรได้รับ
 การฟื้นฟูอย่างเร่งด่วนเป็นอันดับแรก การกำหนดขอบเขตเมืองเก่าในระดับต่อมา
 ควรกำหนดตามแนวขอบเขตกำแพงเมืองซึ่งตั้งอยู่ตามแนวถนนรามวิถี ถนนจะนะ
 ถนนนครนอก และถนนกำแพงเพชร ซึ่งถือเป็นขอบเขตเมืองที่สัมพันธ์กับการ
 ตั้งถิ่นฐานในยุคของการก่อตั้งเมือง ส่วนองค์ประกอบที่อยู่ภายนอกเขตกำแพงเมือง

ควรเลือกกำหนดเฉพาะแต่ละองค์ประกอบที่สำคัญ และส่งผลต่อการจัดสภาพแวดล้อมของเมืองเก่าสงขลาเท่านั้น

แนวทางการฟื้นฟูต่อมาควรพัฒนาระบบโครงข่ายทางสัญจรภายในขอบเขตเมืองที่มีมาตั้งแต่ในยุคตั้งถิ่นฐาน เช่น แนวถนนนครใน ถนนนครนอก และแนวถนนที่แสดงความสัมพันธ์กันกับองค์ประกอบอื่น ๆ ของเมือง เช่น ถนนที่เชื่อมต่อท่าเรือและศาสนสถานที่สำคัญของเมืองซึ่งในอดีตเคยเป็นตำแหน่งของประตูเมืองมาก่อน ทั้งถนนสายบุรี ถนนยะหริ่ง ถนนหนองจิก ถนนยะลา ถนนพัทลุง และถนนนราธิวาส เป็นต้น ระบบทางสัญจรดังกล่าวเป็นโครงข่ายถนนสาธารณะของเมืองที่ถูกพัฒนาโดยชาวจีนในยุคแรกของการตั้งถิ่นฐาน ซึ่งปัจจุบันถูกรอบครองเป็นส่วนบุคคลอย่างผิดกฎหมาย และมีการสร้างอาคารมาปิดขวางเส้นทางสัญจรที่เชื่อมต่อมุมมองจากท่าเรือมาสู่พื้นที่ตอนในของเมืองในลักษณะเดิมเอาไว้ การพัฒนาระบบโครงข่ายทางสัญจรในส่วนนี้ควรดำเนินการร่วมกับการรักษากลุ่มอาคารเรือนแถวของชาวจีน ที่กำลังเสื่อมโทรมและสูญหายไปอย่างต่อเนื่องจากการเปลี่ยนแปลงสภาพของอาคารให้กลายเป็นที่อยู่ร่มรื่นประมขรมชายฝั่งทะเลสาบ อีกทั้งยังมีการต่อเติมอาคารที่รุกล้ำเข้าไปในพื้นที่กำแพงเมือง ปัญหาในส่วนนี้ควรออกเป็นข้อกำหนดและควบคุมการต่อเติมอาคารที่สอดคล้องกับแนวถนนและแนวของกำแพงเมืองเดิม เพื่อให้องค์ประกอบระดับเมืองที่ยังคงหลงเหลืออยู่ได้สะท้อนความสัมพันธ์ของพัฒนาการตามแนวขอบเขตเมืองที่มีมาตั้งแต่ในอดีต อีกทั้งควรบรรจุข้อกำหนดการรักษาอาคารเก่าแก่ที่แสดงถึงประวัติศาสตร์ของการตั้งถิ่นฐานที่มีอยู่ทั้งหมด 3 ประเภทด้วยกันคือ อาคารที่ถูกสร้างขึ้นตั้งแต่ในช่วงปี พ.ศ. 2379-2411, 2411-2462, 2462-2519 ซึ่งอาคารที่ถูกสร้างขึ้นมาในแต่ละช่วงเวลาได้สะท้อนพัฒนาการของเมืองที่เกิดขึ้นจากความสัมพันธ์กับสภาพทางสังคม เศรษฐกิจ และการเมือง การปกครองในแต่ละยุคสมัย สมควรได้รับการสงวนรักษา โดยอาจออกเป็นข้อกำหนดผนวกเข้ากับแผนพัฒนาสภาพแวดล้อมของเมืองเก่าสงขลาในปัจจุบัน ซึ่งกลุ่มอาคารเหล่านี้ถือเป็นองค์ประกอบของเมืองที่ยังคงเหลืออยู่และแสดงให้เห็นลักษณะของการตั้งถิ่นฐานของผู้คนที่เกิดขึ้นบนพื้นที่เมืองในช่วงระยะเวลาที่แตกต่างกัน นอกเหนือจากการออกเป็นข้อกำหนดในการรักษาองค์ประกอบ

เหล่านี้ควรดำเนินการเก็บรวบรวมประวัติความเป็นมา และรายละเอียดของอาคาร และจัดทำเป็นทะเบียนอาคารเก่าที่มีคุณค่าทางประวัติศาสตร์ของเมือง

การเก็บรวบรวมข้อมูลที่ครบถ้วนดังกล่าวจะเป็นกลไกสำคัญต่อการเข้าไปบริหารจัดการเพื่อฟื้นฟูองค์ประกอบเหล่านี้อย่างถูกต้องและตรงวัตถุประสงค์มากยิ่งขึ้น การพัฒนาในขั้นนี้ควรดำเนินการร่วมกับการเก็บรักษาคู่ประกอบอื่นๆ ภายในเมืองร่วมด้วย เช่น อาคารศาสนสถานที่สำคัญของเมือง ทั้งกลุ่มวัด มัสยิด และอาคารศาลเจ้าของชาวจีนที่ส่วนหนึ่งเริ่มทรุดโทรมไปตามกาลเวลาและขาดการดูแลรักษา และถึงแม้ว่ากลุ่มอาคารเหล่านี้จะอยู่ในความดูแลของหน่วยงานและสมาคมต่าง ๆ แต่ถ้าหากไม่มีการทำความเข้าใจร่วมกันถึงแนวทางการพัฒนาองค์ประกอบทางกายภาพของเมืองเก่าในองค์รวมก็อาจส่งผลให้ในอนาคตกลุ่มอาคารเหล่านี้อาจจะสูญหายหรือขาดศักยภาพในการทำหน้าที่เป็นองค์ประกอบสำคัญซึ่งแสดงถึงความเป็นศูนย์กลางความเชื่อของกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ ที่อยู่ในเขตเมืองเก่าสงขลาตั้งแตในอดีต ซึ่งองค์ประกอบที่แสดงถึงแหล่งที่ตั้งของชุมชนเหล่านี้ก็จะค่อย ๆ ลบเลือนหายไปเหมือนดังเช่นองค์ประกอบอื่น ๆ เช่นกัน ส่วนขององค์ประกอบทางกายภาพในพื้นที่ของชุมชนชาวไทยและชุมชนชาวมุสลิม เช่น องค์ประกอบของที่อยู่อาศัยต่าง ๆ ปัจจุบันได้สูญหายไปจนเกือบหมดสิ้นแล้ว และบางส่วนที่ยังคงเหลืออยู่สมควรที่จะดำเนินการสำรวจและเก็บรวบรวมเป็นฐานข้อมูลเพื่อทำการเก็บรักษาและฟื้นฟูด้วยเช่นกัน

แนวทางการฟื้นฟูและพัฒนาเมืองเก่าสงขลาดังกล่าวเป็นส่วนหนึ่งจากข้อสรุปที่ได้จากการศึกษาพัฒนาการของเมืองที่เกิดขึ้น อย่างไรก็ตามไม่ว่าจะเลือกใช้แนวทางการพัฒนาเมืองด้วยวิธีใด ปัจจัยสำคัญอันดับแรกควรเกิดจากการศึกษาวิจัยถึงประเด็นปัญหาและแนวทางแก้ไขหรือพัฒนาอย่างเป็นระบบ รวมทั้งควรได้รับความเห็นชอบร่วมกันกับหน่วยงาน หรือองค์กรทั้งภาครัฐและประชาชนร่วมด้วย โดยเงื่อนไขดังกล่าวเป็นประเด็นสำคัญต่อการพัฒนาเมืองสงขลาเนื่องจากลักษณะทางสังคมของเมืองเก่าสงขลาเป็นประชาชนที่มีความหลากหลายทางชาติพันธุ์ และยังคงยึดถือเอารูปแบบประเพณีวัฒนธรรมและวิถีคิดของกลุ่มตนเป็นที่ตั้ง ซึ่งการทำความเข้าใจร่วมกันของกลุ่มชนที่หลากหลายจะทำให้แผนพัฒนาเมืองนั้น ๆ กลายเป็น

แผนการพัฒนาฟื้นฟูเมืองที่สอดคล้องกับสถานการณ์และเหมาะสมกับสภาพพื้นที่เมืองเก่าสงขลา ทั้งในด้านของสภาพทางสังคม เศรษฐกิจ และการเมืองการปกครอง ในปัจจุบัน ไม่ว่าจะพัฒนาเมืองโดยใช้แนวทางการพัฒนาทางเศรษฐกิจการท่องเที่ยว หรือใช้ลักษณะของพื้นฐานทางสังคมชุมชนที่มีกลุ่มชาติพันธุ์อันหลากหลายอาศัยอยู่ เป็นกลไกหลักในการพัฒนาเมือง ซึ่งการทำความเข้าใจในประเด็นดังกล่าวอย่างถี่ถ้วน จะช่วยลดความขัดแย้งที่จะเกิดขึ้นภายในชุมชนอันจะเป็นผลกระทบต่อการพัฒนาเมืองที่ล่าช้า และไม่ทันต่อสภาพความเปลี่ยนแปลงของสภาพแวดล้อมของเมือง จนไม่สามารถฟื้นฟูห้องค้ประกอบเหล่านี้กลับคืนมาได้โดยมีประสิทธิภาพ

ข้อเสนอแนะแนวทางการศึกษา

การศึกษาถึงพัฒนาการของการจัดองค์ประกอบระดับเมืองในเขตเมืองเก่าสงขลาที่ผ่านมาทำให้ทราบว่ามีประเด็นต่าง ๆ ที่สมควรได้รับการศึกษาต่อยอดในทางวิชาการอีกหลายประเด็น เช่น แนวทางการศึกษาเมืองท่าเมืองอื่น ๆ ในประเทศไทยที่มีลักษณะของการกำเนิดและพัฒนาการในช่วงเวลาที่ใกล้เคียงกันกับเมืองสงขลา เพื่อนำมาประกอบการอธิบายถึงสาเหตุและปัจจัยที่ส่งผลกระทบต่อ การเปลี่ยนแปลงของเมืองที่เกิดขึ้นในภาพรวมของพื้นที่เมืองเก่าซึ่งพัฒนา มาจากการตั้งถิ่นฐานของชาวจีนในอดีต โดยเฉพาะเมืองที่อยู่ในบริเวณด้านชายฝั่ง ตะวันออก และด้านตะวันตกของทะเลอ่าวไทย เช่น เมืองท่านครศรีธรรมราช เมืองท่าปัตตานี เมืองท่าสตูล หรือเมืองท่ากันตังในจังหวัดตรัง เป็นต้น ซึ่งเป็นเมืองที่ชาวจีนกลุ่มภาษาฮกเกี้ยนได้เดินทางเข้าไปตั้งถิ่นฐานเหมือนดังเช่นเมืองสงขลา ชุมชนเมืองท่าเหล่านี้ต่างเป็นเมืองที่ถือกำเนิดขึ้นมาในช่วงระยะเวลาที่ชาวจีน ได้เริ่มอพยพเข้ามาหาแหล่งงาน ซึ่งหากมีการศึกษาถึงประวัติความเป็นมาของกลุ่มเมืองท่าหรือแหล่งชุมชนที่ชาวจีนได้เดินทางเข้าตั้งถิ่นฐานในภาพรวม ก็จะช่วย ต่อยอดความเข้าใจเกี่ยวกับการกระจายตัวของชาวจีนที่กลายเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ ที่มีบทบาทในการผลักดันสภาพทางสังคม เศรษฐกิจ และการเมืองการปกครอง ซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญต่อการเปลี่ยนแปลงสภาพแวดล้อมของเมืองเก่าหรือชุมชน

เมืองท่าที่ตั้งกระจายอยู่ในบริเวณคาบสมุทรภาคใต้เหล่านี้มากยิ่งขึ้น นอกเหนือไปจากชุมชนชาวจีนที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานอยู่ในแถบคาบสมุทรทางตอนใต้ของประเทศไทยแล้ว แนวทางการศึกษายังสามารถเชื่อมโยงไปถึงแหล่งเมืองท่าในประเทศแถบเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เมืองอื่นๆ ที่ประสบความสำเร็จในการรักษาสภาพแวดล้อมของชุมชนเก่า เช่น เมืองท่าฮอยอัน ในประเทศเวียดนาม ซึ่งเป็นกลุ่มชาวจีนที่อพยพออกจากบริเวณเมืองท่าต่างๆ ในแถบมณฑลฝูเจี้ยนอันเป็นเมืองชายฝั่งด้านตะวันออกของประเทศจีนเช่นเดียวกัน หรือแม้กระทั่งการศึกษาถึงพัฒนาการของกลุ่มเมืองท่าที่ชาวจีนเข้ามาตั้งถิ่นฐานในแถบชายฝั่งทะเลด้านทิศตะวันตกของประเทศมาเลเซีย เช่น เมืองท่าปีนัง และเมืองท่ามะละกา ซึ่งกลุ่มเมืองท่าเหล่านี้ในปัจจุบันได้กลายเป็นเมืองมรดกโลกที่ได้รับการดูแลรักษาองค์ประกอบระดับเมือง และการจัดสภาพแวดล้อมของเมืองเก่าให้สอดคล้องกับการเป็นเมืองท่องเที่ยวที่สามารถพัฒนาเศรษฐกิจของผู้คนที่อาศัยอยู่ในเขตเมืองได้เป็นอย่างดี โดยที่ยังคงรักษาภาพลักษณ์ของความเป็นเมืองเก่าเอาไว้ได้อย่างดีด้วย

นอกจากนี้องค์ความรู้ที่ได้ก็นำมาต่อยอดเป็นการศึกษาลงลึกในเฉพาะประเด็น เช่น การสร้างแนวทางการรักษาองค์ประกอบของเมือง หรือชุมชนที่พัฒนาการมาจากการตั้งถิ่นฐานของชาวจีน ซึ่งเมืองหรือชุมชนต่างๆ ดังที่กล่าวนี้ส่วนใหญ่ในปัจจุบันมีลักษณะเป็นเมืองเก่าหรือแหล่งชุมชนโบราณที่มีคุณค่าทางประวัติศาสตร์ ซึ่งมีอยู่แทบทุกเมืองของประเทศไทย อีกทั้งเมืองเก่าหรือแหล่งชุมชนเหล่านี้ต่างยังคงสืบทอดการอยู่อาศัยมาจนกระทั่งถึงในปัจจุบัน ซึ่งความรู้และความเข้าใจดังกล่าวจะเป็นแนวทางที่เป็นประโยชน์ต่อการดูแลและรักษาองค์ประกอบที่มีคุณค่าซึ่งแสดงถึงประวัติศาสตร์ความเป็นมาของเมืองและการตั้งถิ่นฐานผู้คนต่อไปได้ในอนาคตอีกด้วย

เชิงอรรถท้ายบท

- 1 ผู้เขียนปรับปรุงจากแผนที่ประเทศไทย ปี พ.ศ. 2554
- 2 (ภาพซ้าย) ข้อมูลจากหอจดหมายเหตุแห่งชาติ ไม่ปรากฏปีที่ถ่าย (ภาพขวาบน) ข้อมูลจากผู้เขียน ถ่ายเมื่อวันที่ 23 มีนาคม 2548 (ภาพขวาล่าง) ข้อมูลจาก เอนก นาวิกมูล ถ่ายเมื่อวันที่ 28 มีนาคม 2522
- 3 กรมศิลปากร, “พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 1.” (กรุงเทพฯ: คลังวิทยา, 2516), พิมพ์ครั้งที่ 1. หน้า 111-112.
- 4 สงบ ส่งเมือง, “เมืองสงขลา, อำเภอ” ใน สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคใต้ พ.ศ. 2529 เล่ม 9. (กรุงเทพฯ: อมรินทร์การพิมพ์, 2529), พิมพ์ครั้งที่ 1. หน้า 6132.
- 5 อมรา ศรีสุชาติ, “พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของเมืองสงขลาสมัยเมืองสงขลา ฝั่งบ่อยาง” ใน วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์ และภูมิปัญญา จังหวัดสงขลา. (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2545), พิมพ์ครั้งที่ 1. หน้า 64.
- 6 เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ กรมหลวงภาณุพันธุ์วงศ์วรเดช, ซิววิวัฒน์. (กรุงเทพฯ: บำรุงนุกุลกิจ, 2427), พิมพ์ครั้งที่ 1. หน้า 56.
- 7 สงบ ส่งเมือง, “เมืองสงขลา, อำเภอ” ใน สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคใต้ พ.ศ. 2529 เล่ม 9. (กรุงเทพฯ: อมรินทร์การพิมพ์, 2529), พิมพ์ครั้งที่ 1. หน้า 6132.
- 8 ผู้เขียนปรับปรุงจากแผนที่ประเทศไทย ปี พ.ศ. 2554
- 9 ผู้เขียนปรับปรุงจากแผนที่บริเวณอำเภอเมืองสงขลา จังหวัดสงขลา ของกรมแผนที่ทหาร ปี พ.ศ. 2503
- 10 ข้อมูลจากหอจดหมายเหตุแห่งชาติ

เอกสารอ้างอิง

- กรมศิลปากร. 2516. *พงศาวดารเมืองสงขลา*. (ฉบับพิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพพระยาอภิรักษ์ราชอุทยาน (ทิตย ฌ สงขลา) ณ ฌาปนสถานเทศบาลเมืองสงขลา จังหวัดสงขลา วันที่ 3 มิถุนายน พุทธศักราช 2516. (พิมพ์ครั้งที่ 10). กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- กรมศิลปากร. 2516. *พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 1*. (พิมพ์ครั้งที่ 1). กรุงเทพฯ: คลังวิทยา.
- กองอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมธรรมชาติและศิลปกรรม. 2555. *แผนที่แสดงขอบเขตพื้นที่เมืองเก่าสงขลา*. สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม. [ระบบออนไลน์]. แหล่งที่มา <http://www.onep.go.th/ncecd> (16 ธันวาคม 2555).
- ไชศรี ภักดิ์สุขเจริญ. 2551. “ทฤษฎีพื้นฐานสำหรับการอธิบายต้นฐานของเมือง” ใน *การบรรยายประกอบการเรียนการสอนในรายวิชา Urban Morphology*. [ระบบออนไลน์]. แหล่งที่มา <http://theoretical-basic-for-morphology> (14 มิถุนายน 2555).
- ศรีสุพร ช่วงสกุล. 2547. *ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นของเมืองสงขลา พ.ศ. 2385-2472*. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรดุษฎีบัณฑิต. (ประวัติศาสตร์) จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สงบ ส่งเมือง และชาญณรงค์ เทียงธรรม. 2529. “สงขลา, จังหวัด” ใน *สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคใต้ พ.ศ. 2529 เล่ม 9*. (พิมพ์ครั้งที่ 1). กรุงเทพฯ: อมรินทร์การพิมพ์.
- สถาบันวิจัยภาษา และวัฒนธรรมเพื่อพัฒนาชนบทมหาวิทยาลัยมหิดลร่วมกับคณะทรัพยากรศาสตร์มหาวิทยาลัยมหิดล และคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร. 2536. *รายงานฉบับสมบูรณ์ โครงการจัดทำแผนการจัดการการอนุรักษ์และปรับปรุงสภาพแวดล้อมเมืองเก่าสงขลา เสนอต่อสำนักนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม*. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ กรมหลวงภาณุพันธุ์วงศ์วรเดช. 2427. *ชีวิตฉัน*. (พิมพ์ครั้งที่ 1). กรุงเทพฯ: บำรุงนุกุลกิจ.

- สำนักงานพระพุทธศาสนาจังหวัดสงขลา. 2546. “รายงานทะเบียนวัดในจังหวัดสงขลา และวัดในเขตเทศบาลนครสงขลา” ใน *ฐานข้อมูลบัญชีรายชื่อวัดทั่วประเทศ*. ฝ่ายศาสนสถานและควบคุมทะเบียนวัด กองพุทธสถาน สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ.
- อมรา ศรีสุชาติ และธราพงศ์ ศรีสุชาติ. 2529. “ชุมชนสมัยแรกเริ่มประวัติศาสตร์และประวัติศาสตร์รัฐโบราณในภาคใต้” ใน *สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคใต้ พ.ศ. 2529 เล่ม 9*. (พิมพ์ครั้งที่ 1). กรุงเทพฯ: อมรินทร์การพิมพ์.
- อมรา ศรีสุชาติ. 2545. “ประวัติศาสตร์เมืองเก่าสงขลาฝั่งบ่อยาง” ใน *วัฒนธรรมพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญาจังหวัดสงขลา*. (พิมพ์ครั้งที่ 1). กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- เอนก นาวิกมูล และจรัส จันทร์พรหมรัตน์. 2546. “ลำดับผู้ปกครองเมืองสงขลา สมัยกรุงธนบุรีและกรุงรัตนโกสินทร์” ใน *มรดกเมืองสงขลา มหาชีวิตราชว. (พิมพ์ครั้งที่ 1)*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์เด็อนตุลา.